

Fatih KAHRAMAN* -Ahmet Burak KAHRAMAN**

Mevsimlik İstihdamın Eğitimli Gençleri: İnşaatlarda Çalışan Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

The Educated Youth of Seasonal Employment: A Study on College Students Working at Constructions

ÖZET

Toplumların geleceği olan gençlerin yaşadığı toplumsal ve ekonomik sorunlar, toplumların bugünü ve geleceğinde karşı karşıya kaldıkları ve kalacakları farklı sorunları da beraberinde getirmektedir. Gençlerin farklı nedenler (ekonomik, kültürel, siyasi vb.) ile eğitim sürecine dâhil olamamaları ciddi bir toplumsal sorun alanyken, sürece dâhil olduktan sonra süreci farklı nedenlerden dolayı tamamlayamamaları da benzer şekilde önemli bir sorundur. Özellikle yoksul öğrenciler yükseköğrenim sürecinin dışında kalmamak için yoksullukla mücadele stratejilerinde yaz aylarında inşaatlarda farklı sektörlerde çalışmaktadır. Bu çalışma, üniversitede eğitimlerini sürdürebilmek için yaz aylarında inşaat sektöründe çalışan 15 üniversite öğrencisi genç ile yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Elde edilen veriler kategorik içerik analizi yöntemi ile değerlendirilerek, mevsimlik işlerde çalışan öğrencilerin mevsimlik istihdam, göç ve yoksulluk örüntüleri saptanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gençlik, Yoksulluk, İnşaat Sektörü, Mevsimlik İstihdam, Üniversite Öğrencisi.

ABSTRACT

The social and economic problems that young people, being the future of societies, experience, bring along various problems, as well, that societies encounter or will encounter today and in the future. While young people not participating to the educational process for several reasons (economical, cultural, political etc.) is a serious social problem field, for them not being able to complete the education, for various reasons, even if they participate, is also a similarly important problem. In order not to stay out of the higher education process, especially poor students work at constructions of various sectors in the summer months as a strategy to struggle against poverty. This study is based on interviews with 15 college students working at construction sector in the summer months in order to be able to continue their college educations. By evaluating the acquired data with categorical content analysis method, seasonal employment, immigration and poverty patterns of students working at seasonal jobs have been tried to be determined.

Keywords: Youth, Poverty, Construction Industry, Seasonal Employment, University Student.

Giriş

Günümüzde bireylerin sağlıklı bir şekilde toplumsal yaşama katılabilme hakkının önündeki en büyük engellerden birini oluşturan yoksulluk olgusu, farklı toplumsal

* Yrd. Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

** Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

grupları farklı düzeylerde etkilemektedir. Yoksulluktan etkilenen toplumsal gruplar içerisinde yer alan gençler, gerek dünyada gerekse Türkiye’de önemli bir nüfusu oluşturmaktadır. Gençlerin sağlıklı bir şekilde yaşadıkları topluma katılabilmeleri için temel hizmetlerden (eğitim, sağlık barınma vb.) yararlanabilmesi elzemdir. Eğitimin bireyleri içerisinde buldukları yoksulluktan kurtulabilmelerinde önemli bir araç vazifesi görmesi noktasında ise özellikle yoksul öğrenciler için eğitime erişebilme ve eğitim süreci içerisinde yer alabilme ile ilişkili bir başka soru ortaya çıkmaktadır. Yoksul öğrencileri eğitim sistemi içerisinde tutan mekanizmalar (aile desteği, burs, öğrenim kredisi vb.) devreye girmediğinde öğrencilerin başvurdukları stratejiler nelerdir? Öğrencileri eğitim sistemi içerisinde tutan formel mekanizmaların devreye girmemesi halinde, bireylerin yöneldikleri enformel stratejilerin anlaşılabilmesi, öğrencilerin başta yoksulluk olmak üzere çeşitli nedenlerden dolayı eğitim sürecinin dışında kalmalarına neden olan durumların ve bu sorunu ortadan kaldırmaya yönelik istihdam, eğitim, sosyal yardım vb. politika önerilerinin geliştirilmesine yardımcı olacaktır.

Yoksul ailelerin güvencesiz/eğreti istihdam olarak tanımlanan istihdama katıldığı alanlar arasında mevsimlik istihdam önemli bir yer tutmaktadır. Bireylerin bu istihdam türünü tercih etmesinde yoksulluk önemli faktörlerdendir. Bireyler yoksulluğa bağlı nedenlerden dolayı (eğitime erişimlerinin sınır olması, hiç olmaması veya yarıda bırakmaları vb.) formel istihdam piyasasına dahil olabilecek niteliklere ulaşamaması onları formel piyasaya dahil olmalarını zorlamakta ve geçici, istikrarsız ve enformellekle tanımlanan istihdam türlerine yöneltmektedir. Bu alanda yaşanan sorun yoksulların yalnızca istihdam alanında değil istihdamla ilişki alanlara da etki ettiğini Temiz, şu cümlelerle açıklamaktadır:

“Enformel sektörde yaratılan istihdam olanaklarının da sınırlı olması bu kesim için sadece istihdamda değil yaşamın her alanında artan eğretiliğe neden olmaktadır. Yoksul ailelerin eşit olmayan ve bazı durumlarda hiç olmayan eğitim fırsatları, çocukların okula devamını engellemekte ve gençlerin zamanından önce işgücü piyasasına katılımına neden olmaktadır. Kuşkusuz bu katılım eğretiliğin temel gerekçelerinden birini oluşturmaktadır¹.”

Bu bağlamda eğitim süreci içerisinde yer alan gençlerin başvurduğu yoksullukla mücadele stratejileri arasında mevsimlik istihdam önemli rol oynamaktadır. Çalışmada gençlik ve yoksulluk kavramları tanımlandıktan sonra yoksulluk ve gençlik kavramlarının ilişkisi verildikten sonra dünya ve Türkiye’de gençliğin refah belirleyicilerine ilişkin istatistikler çerçevesinde literatür verilmiştir. Ayrıca yoksullukla mücadele stratejilerinde hane temelli enformel bir strateji olarak başvuru olan mevsimlik istihdamın inşaat sektörü ile ilişkisi ortaya konulmuştur. Alan bulguları kısmında ise olasılığa dayalı olmayan örneklem teknikleri içerisinde yer alan kartopu örnekleme yöntemine² göre, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde eğitimlerine devam eden

¹ Hasan Ejder Temiz, “Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması”, *Çalışma ve Toplum*, S. 2, 2004, s. 66.

² Kartopu, zincir ya da ağ örnekleme belki de amaçlı örnekleme türlerinden en yaygın olanıdır. Bu yöntem, çalışmanızda yer alan kriterlere kolayca uyan katılımcılara yer vermeyi içerir. Detaylı tartışma için bkz. Sharan B. Merriam, *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*, (çev

üniversite öğrencileri seçilmiş ve ulaşılabilen 15 üniversite öğrencisine 19.3.2016-1.5.2016 tarihleri arasında yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Formlardan elde edilen bilgilerde görüşülenlerin sosyo-demografik ve ekonomik verileri yanında hanesinin sosyo-ekonomik profili, göç ve istihdam örüntüleri, inşaat sektörü, iş güvenliği ve görüşülenlerin eğitim sürecini tamamladıktan sonra inşaat sektörü içerisinde yer alıp almayacaklarına ilişkin başlıklar oluşturularak kategorik içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir.

Kavramsal Bir Giriş: Gençlik ve Yoksulluk

Gençler yaşadıkları toplumların geleceğine yön veren gruplardır. Bu grupların eğitim, sağlık, istihdam vb. temel ihtiyaç alanlarına yapılan yatırımlar yaşadıkları toplumların geleceğini şekillendirmektedir. Gençlerin eğitim, sağlık, barınma vb. temel refah alanlarında hizmetlere erişimde yaşadıkları sorunlar gerek onların geleceğini olumsuz etkilemekte, gerekse de içerisinde yaşadıkları toplumda farklı sorun alanları (işsizlik, yabancılaştırma vb.) olarak ortaya çıkmaktadır. Gençlik kavramının ne olduğu, hangi yaş aralığını ifade ettiği konusunda sosyal bilimciler arasında kesinleşmiş bir ön kabulün olmadığı söylemek mümkündür. Gençliğin dinamik, yenilikçi ve güçlü yönlerini vurgulayan tanımlar olduğu gibi, sorunlu, uyumsuz ve isyankâr olarak nitelenen olumsuz yönlerine değinen tanımlarda bulunur. Öte yandan bazı tanımlarda gençlik toplumun teminatı ve ekonomik büyümesi için yatırım yapılan bir nesne ya da araca dönüştürülerek değerlendirilir. Bir başka açıdan gençlik, yetişkinliğe geçiş süreci olarak tanımlanarak, yetişkinliğe ulaşmaya çalışan ve bu anlamda eksikliğini açığa vuran bir durum olarak nitelenir. Böylece gençlik dönemi olumlu ve olumsuz anlamlarıyla sosyal pratiklerle inşa edilen kalıp yargılara göndermede bulunur. Aynı zamanda gençlik dönemi, toplumdaki iktidar ilişkilerinin varlığı ile anlam kazanır. Böylelikle gençlik dönemi, sosyal ve kültürel boyut ile biyolojik ve psikolojik boyutun birbirini etkileyen parametrelerini oluşturur³.

Gençlik tanımları hakkında farklı parametrelerin bir araya getirdiği gençliğin tanımlanması ve yaş aralığının belirlenmesinde farklı yaş aralıkları ile karşılaşmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu yaptığı çalışmalarda farklı yaş aralıklarını kullanmaktadır. Genç evlilikler araştırmasında 15-25 yaş arası nüfusu, umut düzeyi araştırmasında ise

ed. Selahattin Turan), Nobel Yayınevi, Ankara, 2013, s. 78. Süreç çok basit bir soruyla başlar: Bu konuda en çok bilgi sahibi kimler olabilir? Bu konuyla ilgili olarak kim veya kimlerle görüşmemi önerirsiniz? Süreç ilerledikçe elde edilen isimler veya durumlar tıpkı bir kartopu gibi büyüyerek devam edecek, belirli bir süre sonra belirli isimler hep öne çıkmaya başlayacak, araştırmacının görüşmesi gereken birey sayısı veya ilgilenmesi gereken durum sayısı azalmaya başlayacaktır. Konuya ilişkin detaylı tartışma için bkz. Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Kitabevi, Ankara, 2006, s. 111.

³ Yörük Kurtaran-Gülesin Nemutlu-Nurhan Yentürk, "Gençler Hakkında Gençlik İçin Gençlerle", (Der. Yörük Kurtaran-Gülesin Nemutlu-Nurhan Yentürk), *Türkiye'de Gençlik Çalışması ve Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 7-15. Bkz. Ömer Miraç Yaman, "Gençlik, Kent ve Sosyalleşme: Kent Hayatında Gençlere Yer Açmak", *Şehir ve Düşünce*, S. 4, 2014, s. 120-127. Ayrıca bkz. Mehmet Fatih Aysan-Senanur Avcı, "Türkiye'de Gençliğin Refahı, Sosyal Politikalar ve Kurumlar," *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, c. III, S. 2, 2015, s. 111-113.

18-24 yaş aralığına odaklandığı görülmektedir⁴. Birleşmiş Milletler, 15-24 yaş aralığındaki kişileri genç olarak tanımlamaktadır⁵.

Yoksulluk kavramı genel haliyle insan ihtiyaçları kavramına dayanmaktadır. İnsan toplumsal bir varlıktır ve bu nedenle de fiziki varlığını sürdürmesi için gerekli olan beslenme ihtiyacının yanı sıra giyim, barınma, eğitim, sağlık, kültür, ortak yaşama, dinlenme, estetik ve buna benzer sosyo-kültürel ihtiyaçları olan bir varlıktır. Yoksulluk, insanların kabul edilebilir yaşam koşullarına özgür ve insana yakışır, kendine ve başkalarına saygılı, uzun, sağlıklı ve yaratıcı bir hayat sürebilmeleri için gerekli insani, en temel öge olan fırsat ve öğelerden yoksun olmasıdır. Yoksulluk kavramsal en basit anlamında kişinin varlığını sürdürebilmek için en temel gereksinimlerini karşılayamaması anlamına gelmektedir. Yoksulluk kelimesi ise yaşamın gerektirdiği olanaklardan yoksun olma durumunu ifade etmektedir. Bu yoksulluk hali yalnızca ekonomik bir yoksulluk olmanın ötesinde farklı yönleri olan özellikle bireylerin kendilerine sunulan kaynaklara erişim imkânı bulamamalarını da içermektedir. Ekonomik ve temel hizmetlere erişime ilişkin yoksulluk dışında kent mekanında marjinalleşme, sağlıksız çevre koşullarında yaşamını sürdürme, adalet, eğitim ve sağlık hizmetlerinden daha az yararlanmadan, yeterli güvenliğe sahip olamamayı kapsayan geniş bir sorundur⁶.

Yoksulluk dünyada ve Türkiye’de farklı toplumsal kesimleri (çocuklar, kadınlar, gençler, vb.) etkileyen çok boyutlu bir sorun olması beraberinde sorundan etkilenen toplumsal grupların çeşitliliğini de getirecektir. Bu küresel sorun farklı gelişmişlik düzeylerine sahip ülkelerde farklı düzeylerde de olsa görülen ortak bir problem alanıdır. 2007 yılında 13 AB ülkesini kapsayan bir çalışmada elde edilen veriler gençler için yoksulluğun ne denli önemli bir sorun olduğunu göstermektedir. Birleşik Krallık’ta tüm nüfusun yoksulluk oranı %17 seviyesindeyken gençler arasında bu oran 20-24 yaş arasındaki gençlerin yoksulluk oranı %20’lerdedir. Gençlerin yoksulluk oranının tüm nüfusun yoksulluk oranından fazla olduğu bir diğer ülke ise Finlandiya’dır. Finlandiya’da tüm nüfusun yoksulluk oranı %10 iken bu oran gençler arasında %30’lara kadar çıkmaktadır (Tablo 1). İstihdam politikalarının gençliği yoksulluktan koruma üzerine kurulu olduğu iddia edilmesine rağmen gençlerin iş bulmalarından ziyade işte devamlılıklarının sağlanamadığı görülmekte bu durumda yoksulluğa düşme risklerini artırmaktadır⁷.

⁴ Aysan-Avcı, *a.g.m.*, s. 113.

⁵ UN, Definition of Youth, 2007, <http://www.un.org/esa/socdev/documents/youth/fact-sheets/youth-definition.pdf>. (E.T. 23.2.2016).

⁶ Songül Sallan Gül, “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelenin Sosyolojik Boyutları”, *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, (ed. Yasemin Özdek), TODAİE Yayınları, Ankara, 2002, s. 107-100; Amartya Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, (çev. Yavuz Alogan), İstanbul, 2004; İlhan Tekeli, *Kent Yoksulluğu ve Modernite’nin Bu Soruya Yaklaşım Seçenekleri Üzerine*, (Der. A. Halis Akder-Murat Güvenc), *Yoksulluk, Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk-Kent Yoksulluğu*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2000, s. 142-143.

⁷ Marie Iacovou-Arnstein Aassve, *Youth Poverty in Europe*, Joseph Rowntree Foundation, York, 2007, s. 17.

Tablo 1: 3 Yaş Grubu ve Tüm Nüfusta Yoksulluk Oranı

Ülke	16-19 Yaş	20-24 Yaş	25-29 Yaş	Tüm Nüfus
Finlandiya	12.5	29.9	13.0	10.8
Danimarka	8.4	21.7	9.7	10.3
Hollanda	18.1	27.1	12.1	10.5
Birleşik Krallık	22.7	20.3	14.3	18.8
İrlanda	24.2	11.5	14.3	22.1
Fransa	21.1	21.0	11.4	15.0
Almanya	13.1	13.6	11.2	11.1
Avusturya	9.8	8.2	8.4	11.4
Belçika	17.9	13.9	9.5	15.4
Portekiz	15.4	9.6	9.3	16.4
İspanya	24.6	17.4	13.3	18.2
İtalya	27.0	24.7	19.4	18.6
Yunanistan	20.5	18.6	13.2	19.4

Kaynak: Marie Iacovou ve Arnstein Aassve, *Youth Poverty in Europe*, Joseph Rowntree Foundation, York, 2007, s. 17.

Dünya genelinde gençler için yoksulluğa neden olan sorunlar arasında yetersiz eğitim, formel istihdama erişememe veya herhangi bir kursun/desteğin uzağında yer almaları gelmektedir. Eğitim sürecine erişemeyen veya bu sürecin içerisinde kalamayan gençler, istihdam piyasasında da nitelikli işlere sahip olamamaktadır. Pakistan’da eğitime, istihdama veya herhangi bir kursa erişemeyen kadınların oranı %66 olurken, erkeklerde bu oran ise %11’dir. Nijer’de bu oran kadınlarda %68 olurken, erkeklerde ise %21 olmaktadır. Dünya genelinde 15-24 yaş aralığında işsiz gençlerin %17’si kadınlardan oluşurken, bu kategoride erkeklerin oranı ise %14’tür⁸.

Dünyada gençleri yakından ilgilendiren (istihdam, eğitim, sağlık vb.) pek çok alanda önemli sorunlar bulunmakta ve gençler farklı gelişmişlik düzeylerine sahip olan ülkelerde farklı düzeylerde etkilenmektedir. Bu anlamda Türkiye’nin de gençlere ilişkin karnesinin pek parlak olmadığını söylemek mümkündür. Türkiye’de gençlerin yoksulluktan en fazla etkilenen kesimler arasında yer aldığı görülmektedir⁹. OECD’nin 2015 yılında yayınladığı raporda, Türkiye’ye ilişkin veriler özellikle gençler açısından kaygı verici boyuttadır. Türkiye, Şili ve Meksika’dan sonra gelir eşitsizliğinin en yoğun yaşandığı üçüncü ülke olarak gelir eşitsizliği liginde son otuz yılın en kötü performansını sergilemiştir. OECD verilerine göre en yoksul yüzde 10’un gelirden aldığı pay %2,1 olurken, en zengin %10’un gelirden aldığı pay ise %31,7 gibi oldukça yüksek bir oranda seyretmektedir. Gelir eşitsizliğinde en yoksul ile en zengin arasındaki makasın açılmasının farklı toplumsal kesimlere etkisi kaçınılmazdır. Bu olumsuz etkileri yoğun

⁸ Population Reference Bureau, The World’s Youth 2013 Data Sheet, p. 5, <http://www.prb.org/pdf13/youth-data-sheet-2013.pdf> (E.T. 21.4.2016).

⁹ Songül Sallan Gül-Hüseyin Gül, 2008, “Türkiye’de Yoksulluk, Yoksulluk Yardımları ve İstihdam”, *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları*, (Der. Nurgün Oktik), Yakın Kitabevi, İzmir, s. 361-368; Melike Aktaş Yamanoglu, “Tüketim Toplumunda Genç ve Yoksul Olmak: Dışlanma Süreçleri ve Karşı Stratejiler”, *Kültür ve İletişim*, c. XIII, S. 2, 2010, s. 45-46; Oğuz Işık-Ela Ataç, *Türkiye’de Yoksulluk Profilleri*, 2012 spmk.ku.edu.tr/sunumlar/oguzisik.pptx, (E.T. 22.5.2016)

olarak deneyimleyen kesimlerin başında ise gençler gelmektedir. Genç işsizliğinin %20'lere dayandığı Türkiye'de gençler için yoksulluk oldukça önemli bir sorundur. Türkiye'de yaşayan gençler görece gelir yoksulluğu oranı sıralamasında tüm OECD ülkeleri arasında gençlerin en yoksul olduğu ülke olurken, 0-17 yaş arası gençlerin yoksulluk oranı %28,5'ken, Türkiye'nin en yakın rakibi Meksika'da bu oran %20,4 olarak belirlenmiştir. Gençliğin karşı karşıya olduğu en önemli sorunlar arasında yer alan yoksulluk gençlerin topluma sağlıklı bir şekilde katılabilmesi önündeki ciddi engeller arasında yer almaktadır¹⁰.

Yoksullukla Mücadelede Enformel Bir Strateji: Mevsimlik Çalışma

Küresel bir sorun olan yoksulluk sorunuyla mücadelede uluslararası kurum ve kuruluşların (UNDP, WB, AB, ILO, vb.) oluşturduğu yoksullukla mücadele stratejileri yanında ülkelerinde ulusal düzeyde oluşturdukları birçok strateji ve eylem planından bahsetmek mümkündür. Örneğin küresel düzeyde yoksullukla mücadele stratejisi açısından Dünya Bankası'nın yoksullukla mücadele stratejisini fırsatların artırılması, yoksulları güçlendirme ve güvenliğinin artırılması gibi başlıklar üzerine inşa ettiği görülmektedir. Avrupa Birliği'nde ise yoksullukla mücadele stratejilerinde sosyal dışlanma ve sosyal içerme kavramları üzerinden tanımlandığı görülmektedir. Yoksulluk gibi yalnızca ekonomik olarak ele alınamayacak çok boyutlu bir sorunun bireylerin yaşamlarını farklı yönlerde (toplumsal, siyasal, eğitim, sağlık vb.) etkileyeceği aşikârdır¹¹.

Ulusal ve uluslararası politika ve strateji oluşturmanın yanında daha mikro söylemleri ve pratikleri içeren hane halkı temelinde görünüm kazanan geçinme stratejileri de farklı ölçeklerde kurum ve kuruluşların hazırladıkları stratejilerin kendilerine etki etmediği alanlarda yoksullar bakımından önem taşımaktadır. Bu stratejiler arasında kırsal ile iletişimin kesilmemesi yanında, tüketim harcamalarının azaltılması, kalabalık hanelerin bir arada yaşaması ve bununla birlikte farklı yaşta hane üyeleri özellikle çocukları çalıştırmaları vb. yoksullukla mücadelede yoksulların başvurdukları stratejiler arasında yer almaktadır¹². Bu stratejilerin içerisinde yoksul grupların yoğun bir şekilde dâhil olduğu istihdam türlerinden biri ise eksik çalışma türleri arasında gösterilen mevsimlik çalışmadır.

Ersel'e göre, farklı meslek ve faaliyet alanlarında işin niteliği gereği çalışma imkânları mevsimlere göre değişmekte bu duruma bağlı olarak iş mevsimi gelince o sahada çalışma olanakları artmakta ve mevsim gelince de işsizlik başlamaktadır¹³. Yılın

¹⁰ OECD, *Rising Inequality: Youth And Poor Fall Further Behind*, 2014, p. 4 <https://www.oecd.org/social/OECD2014-Income-Inequality-Update.pdf>. (E.T. 21.4.2016).

¹¹ Selim Coşkun-Münir Tireli, *Avrupa Birliğinde Yoksullukla Mücadele Stratejileri ve Türkiye*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2008; WB, *Progress Report on Poverty Reduction Strategy Papers*, 2000, <https://www.imf.org/external/np/pdr/prsp/2000/041400.htm>, (E.T. 23.4.2016).

¹² Melih Ersoy, *Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği*, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler ABD Yayını, Ankara, 2000; Şebnem Eroğlu, *Beyond the Resources of Poverty*, Ashgate Publishin Company, USA-England, 2011, p. 23-28.

¹³ Birsen Ersel, "Mevsimlik İşçiler, Çalışma Koşulları ve Sorunları", *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, c. IV, S. 1, 2014, s. 39.

belli mevsimlerinde iş bulabilen kimseler, bu dönemler dışında işsiz kalmakta, bunlara “mevsimlik işçi” denilmektedir. Mevsimlik istihdamın belli başlı alanları arasında tarım, inşaat, turizm vb. sayılabilmektedir¹⁴. Bu anlamda inşaat sektörü mevsimlik istihdamın yoğun bir şekilde görüldüğü sektörler arasında yer almaktadır. Sektörün mevsimselliği ise özellikle gelişmiş ülkelerde yoğun teknoloji kullanımı, sektörde makineleşme ve prefabrik malzeme kullanımı ile istihdam düşerken, düşük gelirli ülkelerde inşaat sektörü emek yoğun işkolu özelliği göstermekle birlikte emeğin ucuzluğu ve işsizliğin yoğunluğu ise bu ülkelerde makineler ve teknolojiyle ikameyi gereksiz kılmaktadır.

Dünya genelinde 180 milyonu aşkın inşaat işçisi bulunmakla birlikte işçilerin eğitim düzeyi en düşük olan işçi kesimini oluşturmaktadır. Hindistan'ın büyük kentlerinde yapılan saha araştırmalarında inşaat işçilerinin %40 ile %69 arası oranlarda okuma yazma bilmedikleri görülmüştür. Türkiye’de ise inşaat sektöründeki en belirgin özelliklerden birinin mevsimsel çalışma olduğunu söylemek mümkündür. İşkolundakilerin %78,6’sı mevsimlik sigortalıdır. Tüm mevsimlik sigortalıların yarısından fazlasını (%57,4) inşaat iş kolundakiler oluşturmaktadır. Tarımdan çözülen işgücünün hizmetler sektörüne ardından inşaat sektörüne yöneldiklerini söylemek mümkündür. 2000 yılında inşaat işçileri ülkedeki toplam ücretlilerin %3’ünü oluştururken 2012 yılında ise bu oran %9’a yükselmiştir¹⁵. İnşaat sektörünün Türkiye’de toplam ücretliler içerisindeki resmi payı %9’a ulaşması sektöre yönelik ciddi bir emek arzını da göstermektedir. Yevmiyelilerin arasında ise yoksulluğun kırsal alanda %20,2 ve kentsel alanda ise %15,1’lik bir oranda seyretmesi inşaatta çalışan yevmiyeliler hakkında önemli veriler sunmaktadır. Sektör bazında yoksulların yoğunlaştığı alanlar tarım ve ormancılık (%75,32) sektöründe çalışanlar alırken, bunu inşaat sektöründe çalışanlar (%8,39) takip etmektedir¹⁶.

Araştırma Bulguları: Mevsimlik İstihdama Katılan Gençlerin Profilleri

TÜİK’in 2015 İstatistikler ile Gençlik Raporu’na göre Türkiye nüfusunun (78 milyon 741 bin 53 işi) % 16,4’ünü (12 milyon 889 bin 667 kişi) genç nüfus oluşturmaktadır. Bu genç nüfusun % 51,2’sini genç erkekler, % 48,8’ini genç kadınlar oluşturmaktadır¹⁷. Bu anlamda gençlerin nüfus olarak bu kadar fazla olduğu Türkiye’de gençlerin refahına yönelik politikalara ağırlık vermek gerekmektedir. Özellikle genç üniversite mezunlarının alanlarında iyi bir şekilde değerlendirilmesi ülkenin ekonomisi ve geleceği açısından elzemdir. Konumuz inşaat sektöründe çalışan üniversite öğrencileri olduğu

¹⁴ Türkiye’de istihdamın yıllar içerisindeki oransal değişimine bakıldığında 2004-2016 yılları arasında tarım %29,1’den %18,4’e gerilerken inşaat sektörü ise %4,9’dan %6,7’e doğru bir yükselme olduğu görülmektedir. İnşaat bu anlamda istihdam kapasitesini arttıran bir sektör olarak ortaya çıkmaktadır. Detaylı tartışma için bkz. TÜİK, *İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre İktisadi Faaliyet Kolları*, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2263, (E.T. 11.5.2016).

¹⁵ Hakan Koçak, “İnşaat İşkolunda İstihdamın Yapısı ve Emek Rejiminin Özellikleri”, *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart, 2013, s. 14-17.

¹⁶ Harun Önder-Fikret Şenses, “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksulluk Düşüncesi”, *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar (Prof. Dr. Kemal Saybaşı’ya Armağan)*, (Der. Burak Ülman-İsmet Akça), Bağlam, İstanbul, 2005 s. 199-221.

¹⁷ TÜİK, İstatistikler İle Gençlik Raporu, 2015, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21517> (E.T. 21.5.2016).

için bu çalışmada soruna en uygun olan kesimi yönelik bulguların elde edilebilmesi için kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi öğrencilerinden sadece inşaat sektöründe çalışan öğrenciler tespit edilerek görüşülenlerden, diğer inşaat sektöründe çalışan arkadaşlarına kartopu yöntemi ile ulaşılarak 19.3.2016-1.5.2016 tarihleri arasında toplam 15 öğrenciye yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Elde edilen veriler nitel araştırma tekniklerinden olan kategorik içerik analizi tekniği ile kategorilere ayrıştırılarak değerlendirilmiştir.

Öğrencilerin Genel Sosyo-Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan inşaat sektöründe çalışan 15 öğrencinin tamamının cinsiyeti erkektir. Yaşları en küçük 20 en büyük 24 arasında değişmektedir. Ortalama 22 yaşındadırlar. Görüşülenlerin doğum yerleri doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu'da yoğunluk arz etmektedir. Sosyolojiden, fen bilgisi öğretmenliğine, hemşirelikten, çevre mühendisliğine kadar farklı bölümlerden öğrencilerle görüşülmüştür (Tablo 2).

Tablo 2: Görüşülenlerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Görüşmeci Kodu	Cinsiyet	Doğum Yeri	Yaş	Bölüm
G1	Erkek	Iğdır	22	Sosyoloji
G2	Erkek	Malatya	22	Çevre Mühendisliği
G3	Erkek	Ağrı	20	Çağdaş Türk Lehçeleri
G4	Erkek	Diyarbakır	22	Bilgisayar Programcılığı
G5	Erkek	Batman	24	Tıbbi Dokümantasyon
G6	Erkek	Şanlıurfa	20	Moleküler Biyoloji ve Genetik
G7	Erkek	Kahramanmaraş	20	Hemşirelik
G8	Erkek	Aydın	24	Tarih
G9	Erkek	Kars	22	Arkeoloji
G10	Erkek	Kayseri	21	Moleküler Biyoloji ve Genetik
G11	Erkek	Van	22	Edebiyat
G12	Erkek	Yozgat	21	Büro yönetimi
G13	Erkek	Bingöl	22	Fen bilgisi öğretmenliği
G14	Erkek	Çorum	22	İktisat
G15	Erkek	Gaziantep	23	Sınıf Öğretmenliği

Görüşülenlerin anne ve babalarının eğitim durumlarına bakıldığında, babaların 13'ü ilkokul mezunu olurken 2 kişi ise lise mezunudur. Görüşülenlerin annelerinin eğitim durumuna bakıldığında 2 kişinin annesinin hiç bir eğitiminin olmadığı, 2 kişinin annesinin ilkokul terk olduğu ve geri kalan 11 görüşülenin annesinin ilkokul mezunu olduğu tespit edilmiştir. Görüşülenlerin ebeveynlerinin eğitim düzeylerinin oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Görüşülenlerden G3 bu durumu şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Hocam anne babamın maddi imkânı yoktu onlar okuyamamıştı o nedenle ne anam ne babam okuyabildi bizim okumamızı istiyorlar ama her şey maddiyat yani.”

14 görüşülenin annesi ev hanımıdır. Bir görüşülenin babasının vefat etmesi nedeni ile annesinin tarım işçisi olduğunu ifade etmiştir. Görüşülenlerin annelerinin 4'ü sosyal

güvence olarak bağ kur, 6 tanesi SSK, 1 tanesi yeşil kart, 4 tanesi de herhangi bir sosyal güvencesinin olmadığını ifade etmişlerdir (Tablo 3).

Görüşülenlerin babalarının 5'i inşaat sektöründe çalışmaktadır. Babalarının 2'si şoför, 6'sı çiftçi, 1'i esnaf, 1'i emeklidir. Görüşülenlerin babalarının 7'si sosyal güvence olarak SSK'lı, 4'ü Bağ kur'lu, 1'i yeşil kart'lıdır. 2 görüşülenin babasının herhangi bir sosyal güvencesi yoktur. Görüşülenlerin hanelerine giren toplam gelire bakıldığında en düşük gelir 900 TL en yüksek gelir 3.000TL arasında değişmektedir. Görüşülenlerin babalarının işsizlik deneyimlerine baktığımızda en yüksek işsiz kaldıkları ay 6'dır. En az işsiz olarak kaldıkları ise 2 aydır (Tablo 3). Hanesinin ve kendisinin sigortasını yatıramayan G6 durumu şu cümleler ile açıklamıştır:

“Sigortalarımızı yatıramadık yatıracak kadar para kazanmıyoruz ki iş olursa çağırıyorlar yoksa yatıyoruz evde bekliyoruz. Ondan evde hiçbirimizin hiç sigortası yok.”

Tablo 3: Görüşülenlerin Hane Sosyo-Ekonomik Durumu

Görüşmeci Kodu	Anne Eğitim Durumu	Baba Eğitim Durumu	Anne Meslek	Baba Meslek	Hane Sosyal Güvence	Baba İşsizlik Süresi (Ay)	Hane Toplam Gelir
G1	İlkokul	İlkokul	Ev hanımı	İnşaat	Bağ kur	----	1.700 TL
G2	İlkokul	İlkokul	Ev hanımı	Şoför	Bağ kur	1 Ay	1.500 TL
G3	İlkokul terk	İlkokul terk	Ev hanımı	İnşaat	Yok	6 Ay	2.100 TL
G4	İlkokul	İlkokul	Ev hanımı	İnşaat	SSK	2 Ay	2.000 TL
G5	İlkokul	İlkokul	Ev hanımı	Çiftçi	Bağ kur	2 Ay	1.000 TL
G6	Yok	İlkokul	Tarım İşçisi	İşsiz	Yok	İşsiz	900 TL
G7	Yok	Lise	Ev hanımı	Esnaf	SSK	2 Ay	1.000 TL
G8	İlkokul	İlkokul	Ev hanımı	İnşaat	SSK	----	1.500 TL
G9	İlkokul	İlkokul	Ev hanımı	Çiftçi	Yeşil Kart	4 Ay	1.500 TL
G10	İlkokul	Lise	Ev hanımı	Esnaf	Emekli Sandığı	----	1.750 TL
G11	İlkokul	İlkokul	Ev hanımı	Çiftçi	SSK	4 Ay	1.500 TL
G12	İlkokul	İlkokul	Ev hanımı	Çiftçi	Bağ kur	4 Ay	3.000 TL
G13	İlkokul	İlkokul	Ev hanımı	İnşaat	SSK	6 Ay	1.500 TL
G14	İlkokul	İlkokul	Ev hanımı	Şoför	SSK	2 Ay	2.800 TL
G15	İlkokul terk	İlkokul	Ev hanımı	Çiftçi	SSK	----	1.300 TL

Mevsimlik İşçi Öğrencilerin Göç ve İstihdam Örüntüsü

Göç, yoksulların yoksullukla mücadele stratejisi olarak bölgeler ve sektörlerde istihdama katılabilmek için başvurdukları stratejilerdendir¹⁸. Çalışmada görüşmecilerin çocuk yaşlarda aileleri ile birlikte, aile bütçesine katkı yapabilmek için inşaattan hamallığa, fabrika işçiliğinden mevsimlik tarım işçiliğine kadar farklı sektörlerde istihdama katıldıkları görülmekle birlikte, görüşülenlerin ilk iş deneyimlerinin yaş ortalamasını aldığımızda 15,3 gibi düşük bir ortalama ile karşılaşılmaktadır. Bu durum görüşülenlerin çocuk yaşta istihdamı deneyimlediklerini göstermektedir. Görüşülen 12 kişinin ilk defa çalıştıkları yaşın 18'in altında olması istihdamla tanışma yaşının Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nun tanımına göre çocuk işçi yaşını olduğunu da göstermektedir¹⁹. Görüşülenlerin ilk defa istihdamla tanışmalarına aracılık eden kişiler ise akraba ve hemşeri grubu olması, istihdama katılımın adeta aileden ve yakın çevreden öğrenilen bir süreç olduğunu da ortaya koymaktadır (Tablo 4).

Tablo 4: Görüşülenlerin ilk defa istihdam ile tanışması

Görüşmeci Kodu	Kaç Yaşında	Nerede	Kimin Aracılığı İle	Hangi İşte	Süre
G1	11	İğdır	Baba	İnşaat	3 ay
G2	20	Nevşehir	Arkadaş	Garsonluk	-
G3	13	Ağrı	Kendisi	Hamallık	3 yıl
G4	18	Mersin	Baba	Tarım	4 ay
G5	17	İstanbul	Dayı	Fabrika işçisi	3 ay
G6	12	Tarsus	Baba	Tarım	1 ay
G7	16	Kahramanmaraş	Baba	Esnaf yanı çıraklık	3 ay
G8	21	Kuşadası	Arkadaş	Garson	3 ay
G9	17	Artvin	Arkadaş	İnşaat	2 ay
G10	12	Kayseri	Amca	Çaycılık	4 ay
G11	14	Van	Amca	Garsonluk	2 ay
G12	15	Yozgat	Baba	Tarım	3 ay
G13	17	İstanbul	Amcaoğlu	Elektrik	2 ay
G14	13	Çorum	Baba	Hamallık	2 ay
G15	17	Gaziantep	Baba	Tarım	5 yıl

Görüşmelerde, görüşülenler tarafından sıklıkla vurgulanan nokta gerek çocuk yaşta gerekse de günümüzde çalışma nedeni olarak ailelerinin yaşadığı yoksulluk ve bu yoksulluğun farklı biçimlerde hane üyelerinin yaşamlarını etkilemesidir. Görüşülenler eğitim sürecine devam edebilmek için yaşamlarının farklı zamanlarında çalıştıklarını ve halen çalışmaya devam ettiklerini ve eğitim sürecinin içerisinde kalabilmek/okula devam

¹⁸ Konuya ilişkin detaylı çalışmalar için bkz. Rüstem Erkan-Mazhar Bağlı, "Göç ve Yoksulluk Alanlarında Kentle Bütünleşme Eğilimi: Diyarbakır Örneği", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXII, S. 1, 2005, s. 105-124. Ayrıca bkz. Fatime Güneş, "Kentsel Yoksulluk/Dışlanma (m), Göç ve İstihdam: Eskişehir'de Belediyeden Yardım Alan Haneler", *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. IX, S. 18, 2009, s. 449-470.

¹⁹ ILO, *World Report on Child Labour: Paving the way to decent work for young people*, 2015, p. xiii, <http://www.ilo.org/ipeinfo/product/download.do?type=document&id=26977> (E.T. 20.3.2016).

edebilmek istiyorlarsa buna mecbur olduklarını ifade etmişlerdir. Görüşmecilerden G3 bu durumu şu cümleler ile ifade etmektedir:

“ Hocam çalışmaya mecburdum, hem evin en büyüğü bendim hem de çok fakirdik. Okula devam edebilmem için çalışmak gerekiyor o nedenle çalışıyorum burada kazandığım parayı kışın üniversitede harcıyorum yetmiyor ama yetirmeye çalışıyorum ”.

Görüşülenlerin tamamı kazandıkları parayı ilk önce eğitim giderleri için harcadıklarını belirtmiştir. Bunun içine kişisel ihtiyaçlar, ev kiralari ve evin masrafları da girmektedir. Görüşülenlerin bazıları kazandıkları paradan ailelerine ve diğer kardeşlerine gönderdikleri ve ailelerine yardım ettiklerini ifade etmişlerdir.

Bu anlamda görüşülen G7 ise çalışma nedeni ve kazandığı paranın ailesi ve kendisi için önemini şu cümleler ile ortaya koymaktadır:

“Hocam aldığım parayı okul ihtiyaçlarım için ayırıyorum hem de aileme gönderiyorum. Onlar istediklerini alsınlar diğer kardeşlerime de yardımım dokunsun”

TÜİK'in yayınladığı, Çalışan Çocuklar Anketi'nde hane halkı ekonomik faaliyetine yardımcı olmak (%28,7) ve hane halkı gelirin katkıda bulunmak (%41,4) oranları ile toplamda %70'e yakın bir oranla hane halkı ekonomik faaliyetlerine katkı yapmak olduğu görülmektedir²⁰. Görüşülenlerin %80'inin çocuk yaşta ilk defa istihdama katıldıkları ve kazandıkları paraları ailelerine vererek hane ekonomisine katkı yaptıkları göz önünde bulundurulduğunda, görüşülenlerin çalışma nedeni olarak yoksulluk ön plana çıkmaktadır.

Yapılan görüşmelerde görüşülenlerin tamamı hane gelirin katkı, eğitim masrafını çıkarmak gibi ekonomik nedenlerden ötürü inşaat sektöründe mevsimlik olarak çalıştıklarını ifade etmiştir. Yapılan görüşmelerde görüşülenlerin tamamı ailelerinden para almadıklarını ifade etmiştir. Bu durum ise görüşülen mevsimlik öğrenci işçilerin kendi çalışarak hem ailelerine ekonomik olarak katkı yaptıklarını hem de eğitim masraflarını karşılamaya çalıştıklarını göstermektedir. Görüşülen mevsimlik işçi öğrencilerin yalnızca 3'ü formel yardım olarak tanımlanabilecek burs alırken, geri kalan görüşülenlerin ise herhangi bir formel destek mekanizmasından yararlanmadığı görülmektedir (Tablo 5). Bu durum ise öğrenciler için formel destek mekanizması olarak tanımlanabilecek ve onları eğitim süreci içerisinde tutmaya yarayan burs/yardım vb. devreye girmediğinde, öğrencilerin eğitim sürecinin getirdiği maddi külfeti istihdama katılarak çözümlenmeye çalıştıklarını göstermektedir. Aynı zamanda enformel ve geçici istihdamın da yoksul fakat eğitim seviyesi yüksek olacak bireyler için yoksul enformel bir destek mekanizması olarak ortaya çıktığı ve yoksulların başvurduğu bir strateji olduğunu söylemek mümkündür. Eğitim sürecinin içerisinde kalabilmek için okumak zorunda kalan G9 bu durumu şu cümleler ile ifade etmektedir:

“Ne napayım, evden beklentim yok maddi anlamda, ben çalışırsam okuyabilirim ancak yoksul devam edemem. Burs bi para, yardım almıyorum yurt paralı vermezsen

²⁰ TÜİK, *Çalışan Çocuklar* 2012, http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=8&KITAP_ID=133 (E.T. 11.4.2016).

istiyorlar, babamda inşaatçı annem ev hanımı kardeşlerim okuyor mecbur çalışıyorum. Çalıştıklarımdan kardeşlerime de gönderiyorum onlara da yardım ediyorum. Çalıştığımı hem babama veriyorum hem kendime ayırıyorum.”

Görüşülenlerden G2 ise yazın çalıştığı parayı okul döneminde harcadığı alanları şu cümleler ile ifade etmiştir:

“Nevşehir’de ev tuttuk arkadaşlar ile evin kirası eğitim giderleri, okul masrafları, mutfak derken yazın kazandığımız buralara gidiyor.”

Bir diğer görüşmeci G4 ise çalışma nedenini şu şekilde açıklamıştır:

“Para için, okul harçlığı için çalışıyorum hocam masraflarımı çıkarmak için, burada bütün masraflarımı ben karşılıyorum aileme de para gönderiyorum okuyan kardeşim için.”

Tablo 5: Görüşülenlerin Bugüne Kadar Çalıştığı İller ve Sektör

Görüşmeci Kodu	Doğum Yeri	Çalışılan İller	En Son Aldığı Aylık Ücret	Sektör	Burs Alma Durumu
G1	İğdır	İğdır, Nevşehir, Ankara	1.500 TL	İnşaat, Garsonluk, İnşaat	Hayır
G2	Malatya	Nevşehir	1.000 TL	Garsonluk, İnşaat	Hayır
G3	Ağrı	İzmir, Çanakkale, Ağrı	1.500 TL	İnşaat	Hayır
G4	Diyarbakır	Mersin, Nevşehir	1.000 TL	Tarım, İnşaat, Mağaza satış elemanı	Hayır
G5	Batman	İstanbul, Ankara, Batman	1.000 TL	Tekstil işçisi, İnşaat	Hayır
G6	Şanlıurfa	Tarsus, Nevşehir	300 TL	Tarım, İnşaat	Evet
G7	Kahramanmaraş	Ankara, Kahramanmaraş	1.000 TL	İşçi, İnşaat	Hayır
G8	Aydın	Kuşadası, Bodrum, Didim	1.000 TL	Garsonluk, inşaat	Evet
G9	Kars	Artvin, Sakarya, Erzurum, Antalya	1.000 TL	İnşaat	Hayır
G10	Kayseri	Kayseri	900 TL	İnşaat	Hayır
G11	Van	Ankara, Van	1.700 TL	İnşaat	Hayır
G12	Yozgat	Yozgat	1.000 TL	Tarım, İnşaat	Evet
G13	Bingöl	İstanbul	1.300 TL	İnşaat	Hayır
G14	Çorum	Çorum, Nevşehir	1.500 TL	Muavinlik, Garsonluk, İnşaat	Hayır
G15	Gaziantep	İstanbul, Ordu, Zonguldak, Erzincan, Gaziantep	2.500 TL	İnşaat	Evet

Görüşülenlerin mevsimlik göç geçmişine bakıldığında ise ülkenin farklı illeri ve bölgelerine çalışmak için gittiklerini ve göç hareketliliğine katıldıklarını söylemek mümkündür. Bu hareketliliğin yaşandığı illere bakıldığında illerin belirli sektörlerin yoğunlaştığı yerler olması bakımından hareketliliği anlamlandıracak sektörleri ortaya çıkarmaktadır. İnşaat (İstanbul, Kayseri, Ankara vb.), tarım (Çanakkale, Mersin, vb.) turizm sektörü (Kuşadası, Bodrum, Didim vb.) alanların ön plana çıktığı iller olduğu görülmektedir. Hareketliliğin olduğu iller farklı sektörlerde mevsimlik çalışmanın yoğun olarak yaşandığı iller olarak ön plana çıkmaktadır. Burada dikkat çeken nokta görüşülenlerin tamamının en az bir defa inşaat sektörü içerisinde istihdama katılmış olmalarıdır.

Bu durum görüşülen grup için mevsimlik istihdamda inşaat sektörünün payını ortaya koymaktadır. Bu sektörde aynı işi yapan akrabaları olup olmadığını sorduğumuzda 12 kişi inşaat işinde çalışan akrabalarının olduğunu 3 kişi arkadaşları veyahut akraba olmayan tanıdıklarının inşaat işinde olduklarını ifade etmişlerdir. Akrabalarının kimler olduğu sorulduğunda genellikle baba, ağabey, amca, kuzen, dayı ve tüm akrabalarını cevaplarını vermişlerdir. Bu durum istihdama katılım sürecinde akrabalık ve hemşerilik ağlarının işlevselliğini göstermektedir. Görüşülenlerin birçoğunun aynı aileden gelen aynı sektörlerde çalıştıkları görülmektedir (Tablo 5).

Görüşülenlerin 2015 yılı mevcut istihdam durumlarına bakıldığında ise tamamı yaz ayları olmakla birlikte havalar iyi giderse sömestr arasında da inşaat sektöründe çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Çalışmada görüşülenlerin tamamının geçen yaz (2015) inşaat sektöründe çalışmaları mevsimlik göç ile ilişkili olan istihdam sürecini yakın sayılacak bir tarihte deneyimlediklerini göstermektedir. Görüşülenlerin arasında 12 kişi, 3 aylık periyotlar halinde düzensiz çalıştıkları inşaat sektöründe, Türkiye'nin hangi ilinde olursa oraya çalışmaya gittiklerini G15 şu cümleler ile açıklamaktadır:

“Hocam yazın 30 gün iş olur, hep gidemezsin zor olur hep gitmek ben gidebilirsem yorgun olmayıp 1500TL elime geçer, toplamda.” Bir diğer görüşülen G13 ise *“Hocam her gün iş olmayabilir, ne bileyim olumsuz hava şartları olabilir bunlardan dolayı işe gidemezsen ücret düşer. Hocam inşaata ilk çalıştığım da sektörü bilmediğim için ücret konusunda çok az verildiğini sonradan öğrendim.”* cümleleriyle inşaatta devamlılığın farklı nedenlere bağlı olarak olmadığını ve tecrübenin ücretlere yansımalarını ifade etmiştir.

Görüşülenler aylık 300 TL ile 2.500TL arasında kazandıklarını ifade etmişlerdir. Aradaki uçurum yapılan derinlemesine görüşmelerde şu şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. İnşaat işinde uzun süre çalışan bazı öğrenciler inşaat işinde tek bir işte uzmanlaşmışlardır. Örneğin 1 görüşülen elektrikçi olduğunu belirtmiştir. Diğer kişiler ise herhangi bir işte uzmanlaşmadığı için aylık 900 TL ve üzerinde bir ücret almaktadır.

İnşaat Sektörü, İş Güvenliği ve Gelecek

Dünyada her 15 saniyede 1, 153 işçi iş kazası geçirirken iş kazası geçiren her işçiden 1'i ise işe bağlı kazadan dolayı hayatını kaybetmektedir. Yıllık 317 milyon iş kazası meydana gelirken, 2,3 milyon insan dünyada her yıl iş kazalarından hayatını kaybetmektedir ki bu oldukça ciddi bir rakamdır. ILO'nun iş kazaları konusunda

tehlikeli olarak gördüğü sektörler arasında tarım, inşaat, maden vb. sektörler gelmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde pek çok işçi bu tehlikeli işler sonucunda yaralanmakta veya hayatlarını kaybetmektedir. Bu sektörlerde ise özellikle çocukların ve gençlerin çalıştırılmaması için ekstra önlemler alınması gerektiği sıklıkla tartışılmaktadır²¹.

Türkiye'nin ise iş kazaları konusunda kötü bir sicili bulunmaktadır. ILO'nun, 100 bin çalışan başına ölümlü iş kazalarına ilişkin istatistiklerine göre Türkiye ölümlü iş kazalarında dünyada El Salvador ve Cezayir'in ardından üçüncü, Avrupa'da ise birinci durumundadır. Türkiye'de ölümlü sonuçlanan iş kazaları 100 binde 20,5 düzeyindeyken, bu rakam Norveç, İsveç ve Danimarka gibi ülkelerde yalnızca 100 binde 2 düzeyinde bulunmaktadır. Türkiye'de 2006 yılında 79 bin 27 iş kazası meydana gelmiş ve bu kazalarda 1601 kişi hayatını kaybederken, 2007 yılında meydana gelen iş kazası bir önceki yıla göre yükselerek 80 bin 602'ye ulaşmış bu kazaların sonucunda ise 1044 kişi hayatını kaybetmiştir. Türkiye genelinde 2013 yılı için iş kazalarının yoğun olduğu sektörler bakıldığında madencilik ve taş ocakçılığı sektöründe iş kazası geçirenlerin oranı %10,4, elektrik, gaz, buhar, su ve kanalizasyon sektöründe iş kazası geçirenlerin oranı %5,2 olurken, inşaat sektöründe iş kazası geçirenlerin oranı %4,3 olarak gerçekleşmiştir²². İnşaat sektörünün Avrupa'da da ölümcül kaza yaşanan sektörlerden biridir²³.

Görüşülenler yalnızca 1'i çalışırken iş güvenliğine dikkat edilmediğini, diğerleri çalışırken iş güvenliğine dikkat edildiğini belirtmişlerdir. Son yıllarda kanunen yaptırımlar getiren iş güvenliği kanunu ile somut olumlu göstergelerde bir artış gözlenmiştir. Fakat görüşülenlerin karşılaştıkları veya kendilerinin başından geçen olayları sorduğumuzda görünenden farklı bir tablo ile karşılaşıldığı ve görüşülenlerin zihinlerindeki iş güvenliğinin ise oldukça farklı olduğu görülmüştür.

G1 babasının inşaatla çalışırken yaşadığı kazayı şu cümleler ile açıklamaktadır: *“Hocam kimsenin inşaatla iş güvenliği yok, babamın iki parmağı demir tamiri sırasında iş güvenliği olmadığı için koptu. Ameliyatla tekrar dikildi.”*

Bir diğer görüşmeci G3 ise iş güvenliğini şu cümleler ile açıklamıştır:

“Hocam hayır iş güvenliğine ülkemizde hiç dikkat edilmiyor, insanın canına hiç önem verilmiyor, inşaatlarda bir sürü sorunla karşılaşıyoruz, güvenlik yok. Amcam inşaatın 4. Katından aşağı düştü ayağı kırıldı 4 yıl çalışmadı. Ama kimse ceza almadı iskeleler eski”.

²¹ ILO, Safety and Health at Work, <http://www.ilo.org/global/topics/safety-and-health-at-work/lang-en/index.htm> (E.T. 21.4.2016).

²² Murat Çetin-Pelin Karatay Göğül, “Türkiye’deki İş Kazaları ve İşçi Ölümünün Ekonomik Boyutu ve Politika Önerisi”, *Sosyoloji Konferansları*, N. 51, S. 1, 2015, s. 3-5; TÜİK, *Türkiye’de İş Kazaları ve İşe Bağlı Sağlık Problemleri Araştırma Sonuçları Raporu 2013*, Ankara, s. 5-8. http://www.tuik.gov.tr/jsp/duyuru/upload/yayinrapor/2013_ISKAZALARI_VE_SAGLIK_PROBLEMLERI_RAPORU.pdf (E.T. 21.4.2016).

²³ EUROSTAT, *Accident at work Statistics*, 2012, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Accidents_at_work_statistics.

İnşaatta çalışan öğrenciler için iş kazalarının ölümle sonuçlanması dışında ciddi riski barındıran bir diğer durum ise kalıcı hasarların ortaya çıktığı mesleki yaralanmalardır. ILO mesleki yaralanmaları bir iş kazası sonucunda herhangi bir yaralanma ya da ölüm olarak tanımlamaktadır²⁴. Bu bağlamda görüşülenlerin ciddi yaralanmalar hatta ölümlere yol açabilecek risklerle karşı karşıya kaldıkları görülmektedir.

G12 kendisinin ve ağabeyinin yaşadığı iş kazalarını şu cümleler ile açıklamaktadır:

“Abim, inşaatta çalışırken kulağında patlama sonucu kalıcı hasar oluştu” artık az duyuyor demiştir. Benim de ayak başparmağım geçirdiğim bir kazadan dolayı artık hasarlıdır”.

Bir diğer görüşülen G15 ise *“İşte hızlı olmak zorundasın bu nedenle elimde kolumda ufak tefek çizikler kesikler oluyordu ama Zonguldak'ta iken 7. Kattan iskele arasına düştüm iskele sayesinde kurtuldum, ölüyordum”* şeklinde yaşadığı kazayı ifade etmiştir. İnşaatta çalışmanın risklerini kabullenen G13 ise yapacak bir şey olmadığını ve tehlikelere rağmen çalışmak zorunda olduğunu şu cümleler ile ifade etmiştir:

“İnşaata karo taşı taşıyorduk, taşlar ağır, adım adım ilerlediğimiz merdiven çok kötüydü, bir yandan taşları taşıyordum bir yandan düşünüyordum, ayağım kaysa çok kötü yaralanabilirdim tehlikeli olduğunu biliyordum ama bu işi böyledir yapmak zorundasın yapacak başka bir iş yok diye kabul ediyorsun.”

İnşaatlarda çalışan mevsimlik öğrenci işçilerin ve diğer işçilerin iş güvenliğinin eksikliğinden dolayı karşı karşıya kaldıkları risklerin boyutları oldukça düşündürücüdür. İş kazalarında birçok üniversite öğrencisi hayatını kaybettiği gibi²⁵ hayat boyu kalıcı hasarlarda meydana gelmektedir.

Şuan çalıştığı işten memnun olan görüşülenlerden sadece 3 tanesi mezun olduktan sonra inşaat işine devam edebileceklerini ifade etmişlerdir. Bunlardan biri inşaat işini sevdiği için devam edeceğini, ikisi ise eğer atanamazlarsa inşaat işine mecburen devam edeceklerini belirtmişlerdir. Diğer görüşülenler kendi okudukları bölüm ile ilgili meslekleri yapmak istediklerini şuan başka çare olmadığı için çalıştıklarını fakat mezun olduktan sonra atanırlarsa inşaat işini yapmak istemediklerini ifade etmişlerdir. G3 devlet memurluğunun garanti ve sigortalı bir iş olduğunu vurgulayarak çalıştığı inşaat sektörünün karakteristiği olan güvencesizlikten de kurtulmak istediğini şu cümlelerle belirtmektedir:

²⁴ ILO, Main Statistics Occupational Injuries, 2010, <http://laborsta.ilo.org/applv8/data/c8e.html> (E.T. 21.3.2016)

²⁵ Muğla Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Dili Edebiyatı 2. Sınıf öğrencisi Ömer Çetin hem ailesine katkı yapabilmek hem de okul masraflarını çıkarabilmek için çalıştığı lise inşaatının 3. katından düşerek hayatını kaybetti. Habere ilişkin bilgi için bkz <http://www.iha.com.tr/haber-universiteli-insaat-iscisi-santiyede-oldu-134707/>. Ölümle sonuçlanan inşaat kazalarına ilişkin bir diğer örnek ise üniversite eğitimini tamamladıktan sonra ailesine destek için inşaatta çalışan üniversite mezunu Mehmet İsa Dumlu'dur. Habere ilişkin bilgi için bkz. <http://t24.com.tr/haber/universite-mezunu-insaat-iscisi-besinci-kattan-duserek-oldu,270824>.

“Hocam çalışmak istemiyorum hayır çünkü hayat sigortası olmadığı için KPSS ile atanıp geleceğimi garanti altına almak istiyorum. Ama atanamazsam mecbur geri dönerim çalışırım.” G12 ise aynı şekilde atanamaması halinde kaçınılmaz olarak inşaat sektörüne geri döneceğini şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Atama olmazsa mecbur kendi işimi (inşaatı kastetmiştir) yapacağım. Aslında işi yapmayı istemiyorum ama çok sıkıntı yaşarsam mezuniyetten sonra dönerim çare yoksa.”

Sonuç

Farklı fakültelerden ve farklı bölümlerden inşaat sektöründe çalışan üniversiteli öğrenciler ile yapılan görüşmeler sonucunda öğrencilerin genellikle Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu bölgesinde doğdukları tespit edilmiştir. Görüşülen mevsimlik işçi öğrencilerin büyük çoğunluğu yaşadıkları şehirden daha Batıya ve şehir merkezlerine doğru göç etmişlerdir. Görüşülenlerin anne ve baba eğitim durumları oldukça düşüktür. Annelerinin tamamına yakını ev hanımı babalarının da yoğunlukla inşaat sektörü veya tarım ile uğraştıkları belirlenmiştir. Görüşülenlerin hanelerinde öne çıkan noktalardan biri ise hanenin sosyal güvence mekanizmalarından yoksunluğu olmuştur. 2 hanenin sosyal güvencesinin olmamasının yanında, sigortalı olanların primlerini tam olarak yatıramamaları da güvence mekanizmalarının dışında kalma riskini artırmaktadır.

Araştırmada elde edilen bir diğer önemli bulgu ise görüşülen mevsimlik inşaat işçisi öğrencilerin mevsimlik istihdamı ilk defa tecrübe ettikleri yaş ortalamasının 15.4 olmasıdır. Çocuk yaşta istihdama katılan görüşülenlerin hali hazırda ilk fırsatta hanesine destek olmak ve kendi okul masraflarını çıkarmak için istihdama katıldığı tespit edilmiştir. Bu durum yoksul hanelerde çocukların yoksullukla mücadele stratejilerinde önemli bir rol oynadığını ve zaman geçtikçe çocuk yaşta başlayan istihdam şartlarını içselleştirdiklerini göstermiştir. Görüşülenlerin yoksullukları devam ettikçe eğitim süreci içerisinde kalabilmenin şartlarından biri olarak mevsimlik (tarım, inşaat, turizm vb.) sektörlerin kaçınılmaz aktörleri oldukları görülmüştür. Formel destek mekanizmalarının uzağında kalan bireyler enformel istihdam alanlarını, yoksullukla mücadelede başvurulan bir strateji olarak kullanmaktadır. Bu stratejinin eğitim süreci içerisinde kalabilmek için kullanılması da, temel hizmet alanlarına ilişkin sorumluluğu olan kurum ve kuruluşların ise mevcut politikalarını tekrardan gözden geçirmesini zorunlu kılmaktadır.

Mevsimlik istihdama katılan üniversite öğrencileri çocuk yaşlardan itibaren çalışma hayatına atılmışlar, bedenen zor ve güç gerektiren işlerde yoğun bir şekilde bulunmuşlardır. Görüşülenler üniversite yıllarına gelene kadar farklı şehirlerde çalışmışlardır. Fakat genellikle çalıştıkları alan inşaat veya tarımdır. Görüşülenlerin ailelerinde de ebeveyn, yakın akraba baba, ağabey, kuzen, amca ve dayı olmak üzere birçok kişi bu sektörde çalışmaktadır. Ayrıca görüşülenleri bu sektör ile tanıştıranlar yine bu yakın akrabalar veya ebeveynlerdir. Çalışmanın yapıldığı alan için istihdama katılmada akraba-hemşeri mekanizmalarının işlevsel olduğunu ve bu ilişkiler aracılığıyla istihdama katılımın sağlandığı tespit edilmiştir. Görüşülenlerin çalışma nedeni olarak eğitim masraflarını ve hane giderlerini karşılamayı göstermesi de

mevsimlik üniversite öğrencilerinin ilk fırsatta istihdama dâhil olma nedenlerini açıklamaktadır.

İş güvenliğinin Türkiye’de ciddi bir sorun alanı olmasının örnekleri, alan çalışması sırasında görüşülenlerin anlattıkları/tanık oldukları olaylar ile benzerlik göstermektedir. Görüşülenlerin birçoğunun akrabası ve yakını çalışırken ciddi olarak tanımlanabilecek iş kazaları geçirmişlerdir. Bazı görüşülenler ise geçirdikleri iş kazalarını, ufak tefek yaralanmaları önemsemedikleri için bu tür yaralanmaları ciddi iş kazası olarak saymadıklarını ifade etmişlerdir. Görüşülenler mezun olduklarında eğer atanabilirlerse kendi mezun oldukları bölüm ile ilgili devlet işinde çalışmak istediklerini belirtmişlerdir. Eğer okudukları bölümde mezun olduktan sonra atanamazlar ve iş bulamazlarsa yine inşaat sektöründe çalışacaklarını ifade edenlerde bulunmaktadır.

Sonuç olarak yoğun ve bedenen kaldıracabilecekleri yükten fazlasının altında çalışan üniversiteli gençler, Türkiye’nin yoksulluk-eğitim-istihdam sarmalında üzerine daha fazla durulması gereken gruplar olduğunu göstermektedir. Türkiye’nin eğitilmiş kesimlerinin karşı karşıya kaldıkları yoksulluk sorunu ile tek başlarına mücadele etmeleri ve formel koruma mekanizmalarının dışında kalmaları farklı toplumsal ve ekonomik sorunları beraberinde getireceği muhtemeldir. Görüşülenlerin kendileri için uygun işi bulamadıkları durumda işsiz kalmaktansa tekrar zor koşullarını bildikleri ama istemedikleri inşaat sektörüne gönülsüzce dönmelerini ifade etmesi oldukça düşündürücüdür. Yükseköğretimde yer alan ve yoksullukla kendi enformel mekanizmaları içerisinde mücadele etmeye çalışan bu gruplar için, temel hizmet (eğitim, sağlık, barınma vb.) alanlarına yönelik destekleyici hizmetleri arttıracak, devlet ve sivil toplum kuruluşlarının ortak çalışmalarına ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- AYSAN, Mehmet Fatih-AVCI, Senanur, “Türkiye’de Gençliğin Refahı, Sosyal Politikalar ve Kurumlar,” *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, c. III, S. 2, 2015, s. 109-143.
- COŞKUN, Selim-TİRELİ, Münir, *Avrupa Birliğinde Yoksullukla Mücadele Stratejileri ve Türkiye*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2008.
- ÇETİN, Murat-KARATAY GÖĞÜL, Pelin, “Türkiye’deki İş Kazaları ve İşçi Ölümünün Ekonomik Boyutu ve Politika Önerisi”, *Sosyoloji Konferansları*, N. 51, S. 1, 2015, s. 1-29.
- ERKAN, Rüstem-BAĞLI, Mazhar, “Göç ve Yoksulluk Alanlarında Kentle Bütünleşme Eğilimi: Diyarbakır Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXII, S. 1, 2005, s. 105-124.
- EROĞLU, Şebnem, *Beyond the Resources of Poverty*, Ashgate Publishin Company, USA-England, 2011.
- ERSEL, Birsen, “Mevsimlik İşçiler, Çalışma Koşulları ve Sorunları”, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, c. IV, S. 1, 2014, s. 38-44.
- ERSOY, Melih, *Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği*, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler ABD Yayını, Ankara, 2000.

- EUROSTAT, *Accident at work Statistics*, 2012, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Accidents_at_work_statistics (E.T. 21.4.2016).
- GÜNEŞ, Fatime, “Kentsel Yoksulluk/Dışlanma (m), Göç ve İstihdam: Eskişehir’de Belediyeden Yardım Alan Haneler”, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. IX, S. 18, 2009, s. 449-470.
- IACOVU, Marie-AASSVE, Arnstein, *Youth Poverty in Europe*, Joseph Rowntree Foundation, York, 2007.
- ILO, *World Report on Child Labour: Paving the way to decent work for young people*, 2015, <http://www.ilo.org/ipeinfo/product/download.do?type=document&id=26977> (E.T. 20.3.2016).
- ILO, Safety and Health at Work, <http://www.ilo.org/global/topics/safety-and-health-at-work/lang-en/index.htm> (E.T. 21.4.2016).
- ILO, Main Statistics Occupational Injuries, 2010, <http://laborsta.ilo.org/applv8/data/c8e.html> (E.T. 21.3.2016).
- İŞİK, Oğuz-ATAÇ, Ela, *Türkiye’de Yoksulluk Profilleri*, 2012, spmk.ku.edu.tr/sunumlar/oguzisk.pptx, (E.T. 22.5.2016).
- KOÇAK, Hakan, “İnşaat İşkolunda İstihdamın Yapısı ve Emek Rejiminin Özellikleri”, *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart, 2013, s. 13-23.
- KURTARAN, Yörük-NEMUTLU, Gülesin-YENTÜRK, Nurhan, “Gençler Hakkında Gençlik İçin Gençlerle”, *Türkiye’de Gençlik Çalışması ve Politikaları*, (Der. Yörük Kurtaran-Gülesin Nemutlu-Nurhan Yentürk), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- MERRIAM, B. Sharan, *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*, (çev. ed. Selahattin Turan), Nobel Yayınevi, Ankara, 2013.
- OECD, Rising Inequality: Youth And Poor Fall Further Behind, 2014, <https://www.oecd.org/social/1/OECD2014-Income-Inequality-Update.pdf>. (E.T. 21.4.2016).
- ÖNDER, Harun-ŞENSES, Fikret, Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksulluk Düşüncesi”, *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar (Prof. Dr. Kemali Saybaşı’ya Armağan)*, (Der. Burak Ülman-İsmet Akça), Bağlam, İstanbul, 2005 s. 199-221.
- POPULATION REFERENCE BUREAU, *The World’s Youth 2013 Data Sheet*, <http://www.prb.org/pdf13/youth-data-sheet-2013.pdf> (E.T. 21.4.2016).
- SALLAN GÜL, Songül, “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelenin Sosyolojik Boyutları”, *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, (ed. Yasemin Özdek), TODAİE Yayınları, Ankara, 2002.
- SALLAN GÜL, Songül-GÜL, Hüseyin, “Türkiye’de Yoksulluk, Yoksulluk Yardımları ve İstihdam”, (ed. Nurgün Oktik), *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları*, Yakın Kitabevi, İzmir, 2008.
- SEN, Amartya, *Özgürlükle Kalkınma*, (çev. Yavuz Alogan), İstanbul, 2004.
- TEKELİ, İlhan, “Kent Yoksulluğu ve Modernite’nin Bu Soruya Yaklaşım Seçenekleri Üzerine”, *Yoksulluk, Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk-Kent Yoksulluğu*, (Der. A. Halis Akder-Murat Güvenç), TESEV Yayınları, İstanbul, 2000, s. 139-160.

- TEMİZ, Ejder Hasan, “Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması”, *Çalışma ve Toplum*, S. 2, 2004, s. 55-80.
- TÜİK, *İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre İktisadi Faaliyet Kolları*, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2263, (E.T. 11.5.2016).
- TÜİK, *Çalışan Çocuklar*, 2012, www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=133 (E.T. 11. 4.2016).
- TÜİK, *Türkiye’de İş Kazaları ve İşe Bağlı Sağlık Problemleri Araştırma Sonuçları Raporu 2013*, Ankara, http://www.tuik.gov.tr/jsp/duyuru/upload/yayinrapor/2_013_ISKAZALARI_VE_SAGLIK_PROBLEMLERI_RAPORU.pdf (E.T. 21.4.2016).
- TÜİK, *İstatistikler İle Gençlik Raporu*, 2015, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21517> (E.T. 21.5.2016).
- UN, *Definition of Youth*, 2007, <http://www.un.org/esa/socdev/documents/youth/fact-sheets/youth-definition.pdf>. (E.T. 23.2.2016).
- WORLD BANK, *Progress Report on Poverty Reduction Strategy Papers*, 2000, <https://www.imf.org/external/np/pdr/prsp/2000/041400.htm>, (E.T. 23.4.2016).
- YAMAN, M. Ömer, “Gençlik, Kent ve Sosyalleşme: Kent Hayatında Gençlere Yer Açmak”, *Şehir ve Düşünce*, S. 4, 2014, s. 120-127.
- YAMANOĞLU, Melike Aktaş, *Tüketim Toplumunda Genç ve Yoksul Olmak: Dışlanma Süreçleri ve Karşı Stratejiler*, *Kültür ve İletişim*, c. XIII, S. 2, 2010, s. 41-79.
- YILDIRIM, Ali-Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Kitabevi, Ankara, 2006.